

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 19:2 (2014), SS.67-73.

WHITEHEAD'DE METAFİZİK VEYA SPEKÜLATİF FELSEFE

Hüsamettin YILDIRIM*

Öz

Alfred North Whitehead, özgün fikirleri ile modern felsefede büyük öneme sahip sistematik bir filozoftur. Yaşadığı dönemdeki bilimsel gelişmelere paralel olarak, gerçekliğin açıklanması noktasında yeni bir metafizik sistem geliştirmiştir. Whitehead'e göre alemde var olan her şey ikili bir yapıya (süreklilik-değişme) sahiptir ve var olan her şey birbiri ile karşılıklı ilişkiye sahiptir. Aynı şekilde Tanrı da bu ilişkiye dahildir. İşte bu durum metafiziğin dikkate alınması gereken en önemli noktasıdır. O halde alemde var olan her şeyin ikili bir yapıya sahip olması ve birbirleriyle ilişkisi ve Tanrı'nın da bu ilişkiye dahil olması Whitehead'ın metafizik anlayışının merkezini oluşturmaktadır. Biz bu çalışmamızda Whitehead'in metafizik düşüncesinin çerçevesini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Whitehead, Metafizik, spekülâtif felsefe, süreklilik, Değişme.

Metaphysic or Speculative Philosophy in Whitehead

Abstract

A. North Whitehead is a distinguished, systematic philosopher with original ideas in modern philosophy. He developed a new metaphysical system in parallel with the scientific developments of the period he lived in. According to Whitehead, everything in nature has a dual structure (fluency and permanence) and everthing available has got a reciprocal relationship with each other. God is also included in this relationship. This point is the most remarkable point in metaphysical philosophy. The dual structure of everyting in nature and their relationship with each other and the God's being included in this relationship consists the main center of Whitehead's metaphysical understanding. In this article we will try to present the frame of Whitehead's metaphysics.

Keywords: Whitehead, Metaphysic, Speculative Philosophy, Fluency, Permanence.

* Yrd. Doç. Dr., Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hyildirim@firat.edu.tr

Giriş

Çağdaş Felsefede özellikle A. North Whitehead tarafından savunulan süreç düşüncesi Antik Yunan'da Herakleitos kadar geri götürülmektedir. Ana hatları ile süreç felsefesi, "statik ve cevherci bir varlık görüşünden vazgeçerek, yaratıcı gelişme ve değişmeyi ön plana çıkartarak, doğanın sürekli değişen olaylar dizisinden meydana geldiğini"¹, başka bir deyişle, gerçekliğin temelinde "varlık"ın değil "oluş"un bulunduğunu savunmaktadır. Kısaca, Whitehead'in felsefesinin temelinde oluş düşüncesi yer alır ve onun gayreti bu oluşu açıklama çabası olarak ifade edilebilir.

Whitehead'in Felsefesi, gerçekliğin temelinde oluş'u kabul ettiği için alemi hareket noktası olarak almaktadır. Whitehead alemi, topyekün var olanlardan meydana gelen bir alan olarak görür ve alemden ayrı bir gerçekliğin bulunmadığını savunur Dolayısıyla bu düşüncede tecrübe önemli bir rol oynar. Tecrübe asla statik bir şey değildir, çünkü varlıklar geçmişte olup bitenlerden etkilenmekte, şu anda kendine özgü bir karakter kazanmakta ve gelecekte olup biteceklere de yön vermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, alemde var olan hiçbir şey dışlanamaz. Buna olgular da dahildir. Çünkü olgular da bil-fiil şeyler^{*} gibi gerçekliğe sahiptirler.

Whitehead'in felsefesini diğer felsefelerden ayıran temel noktalardan birisi olan "değişme" ve "süreklilik" kavramları metafiziğinde de önemli bir yere sahiptir. Whitehead'e göre değişme ve süreklilik aynı gerçekliğin iki farklı yönünü ifade eder. Dolayısıyla, değişme olmadan süreklilik, süreklilik olmadan da değişme düşünülemez. İşte bu anlayıştan hareketle Whitehead, önceki düşüncelerin bu iki kavramdan birini tercih etmelerinden dolayı hataya düştüklerini ve gerçekliği tam olarak ortaya koyamadıklarını ifade eder. Oysa ona göre alemdeki gerçeklik, bu iki kavramın birlikte ele alınmasıyla açıklanabilir.

Buradan hareketle denilebilir ki Whitehead'e göre alemde var olan her şey ikili bir yapıya sahiptir ve bu var olan her şey birbiri ile karşılıklı ilişkiye sahiptir. Aynı şekilde Tanrı da bu ilişkiye dahildir. İşte bu durum metafiziğin dikkate alması gereken en önemli noktasıdır. Çünkü bu durum alemde

¹ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 810.

* Whitehead süreci "bil-fiil şeylerin oluşu" olarak tarif eder. Böylece gerçek dünyanın kendisi bil-fiil şeylerin bir sürecini ifade eder. Bil-fiil şeyin ortaya çıkması ile belirsizlik ortadan kalkar. Başka bir deyişle belirsizlik, bil-fiil şeyin belirsizlikten en son belirlenime doğru geçiş süreci ile sona erer. Kısaca Whitehead alemde somut olarak ortaya çıkan her bir zerre, nesne veya varlığı bil-fiil şey olarak isimlendirir. Bu ortaya çıkış somut olarak varlığın en son noktasını gösterir. Bil-fiil şeyler, daha açık bir ifade ile alemdeki sürecin yaratıklarıdır.

değişmeden sürekli kalan şeylerle devamlı değişen durumlar arasındaki ilişkiyi açıklamak bakımından önemlidir. Alemde var olan her şeyin ikili bir yapıya sahip olması ve birbirleriyle ilişki kurması ve Tanrı'nın da bu ilişkiye dahil olması Whitehead'ın metafizik anlayışının merkezini oluşturmaktadır.

Böylece Whitehead yaşadığı dönemdeki bilimsel gelişmelere paralel olarak, gerçekliğin açıklanması noktasında yeni bir metafizik sistem geliştirmiştir. Geliştirdiği bu metafizikten hareketle, klasik anlayıştan birçok bakımdan farklı olan bir Tanrı anlayışı ortaya koymuştur. Genel olarak Whitehead'ın felsefesi incelendiğinde metafizik düşüncesi ile Tanrı düşüncesi arasında sıkı bir paralelliğin olduğu görülebilir. Çünkü o Tanrı anlayışını metafizik düşüncesinden hareketle ortaya koyar.

Metafizik

Whitehead'ın felsefe problemlerine yaklaşımı spekülattir. Dolayısıyla Whitehead metafizik terimi yerine, *Spekülatif Felsefe* terimini tercih eder. Fakat bu spekülattir yaklaşım tecrübe ile bağını kesmez. Bunu şu şekilde ifade eder. "Tecrübelerin çeşitli bölümlerini sınıflandırabileceğimiz bazı büyük kategorileri bulup çıkartmak için her tür olaya ilişkin kanıtı başvurulması gerekir."² Kısaca ifade etmek gerekirse, hiçbir şey dışlanamaz. Çünkü tecrübe asla statik değildir. Biz durup dinlenmek bilmeyen bir değişme sürecini tecrübe etmekteyiz. "Tecrübe geçmişte olup bitenlerden etkilenmekte, şu anda kendine özgü bir karakter kazanmakta ve gelecekte olup bitenlere yön vermektedir."³

Whitehead spekülattir felsefeyi, "Deneyimimize giren her ögenin tek tek yorumlanabilmesi için geliştirilen uyumlu, mantıksal ve zorunlu bir düşünce sistemi arama gayreti"⁴ olarak ifade eder. Başka bir tanımlamayla, "tecrübelerimizin her bir unsurunun yorumlanabilmesine göre genel fikirlerin tutarlı, bilimsel ve zorunlu bir sistemini kurma çabası"⁵ olarak görür.

Bugüne kadar sahip olduğumuz metafizik anlayışlarla yetinilecek olursa Whitehead'e göre bu anlayış, pratik açıdan bize hiçbir şey kazandırmaz. Oysaki metafizik, pratiğin "her bir detayına uyum sağlayan

² Whitehead, A. North, *Aşkın'a Ölümsüzlük*, çev. A. Baki Güçlü, Ark Yay., 1. Baskı, Ankara 1994, s. 197.

³ Aydın, Mehmet. S., "Süreç Felsefesi Işığında Tanrı-Alem İlişkisi", A.Ü.İ.F.D., c.27, Ankara 1985, s. 35.

⁴ Whitehead, *Aşkın'a Ölümsüzlük*, s. 197; *Religion in The Making*, Religion in The Making, New American Library, New York, 1974, s. 82.

⁵ Whitehead, *Adventures of Ideas*, The Macmillian Company, New York, 1956, s. 285.

genellemeler”⁶ olmalıdır. Yakarıda da ifade edildiği gibi bu anlayışın temelinde alemde var olan her şeyin karşılıklı ilişki içerisinde bulunması ve alemdeki tecrübenin dinamik bir yapı olması bulunmaktadır.

Whitehead'e göre, "Alemin birliği ile uyumlu bir şekilde bireylerin çokluğunu gösteren bir çözüm"⁷ metafiziğin ihtiyaç duyduğu en önemli bir çözüm yoludur. Bu çözüm şekli, Tanrı ile alem birliğine ihtiyaç duyarak karşılıklı olarak hem dünyayı hem de alemi sergiler. Böylece spekülative felsefede "hem rasyonel hem de tecrübi bir yön"⁸ bulunmaktadır ve bunlar birbirinden bağımsız olamazlar. Kısaca ifade edecek olursak, onun metafiziğinde iki durum vardır; "sınırlı varlık ve ilahi varlık."⁹ Aynı şekilde her ikisi de gerçektir ve her şey bu iki durumun etrafında cereyan eder.

Whitehead'in felsefesindeki bütünlüğü anlamamız için, sıklıkla belirtildiği gibi her şeyin birbiriyle ilişki içerisinde olması ve Tanrı'nın da bu ilişkinin içine dahil olması gözden uzak tutulmaması gereken bir husustur. Bu anlamda metafizik, bu ilişkiyi daima göz önünde bulundurmalıdır. Bu nedenle böyle bir metafizikte "bağımsız varlık fikri"¹⁰ kabul edilemez. Bu anlayış Whitehead'in klasik gelenekteki anlayışla ayrıldığı en temel noktalardan birisidir.

Whitehead, *Science and Philosophy* adlı eserinde bağımsız varlık fikri hakkında şunları ifade eder; "Yüzyıllardır felsefi literatürü rahatsız eden yanlış bir kavram bağımsız varlık düşüncesidir. Varlığı bu şekilde düşünmek yanlış bir anlayış tarzıdır. Her şey evrenin geri kalan kısmı ile birbirine ilişkilendirilmiş bir anlayışa göre anlaşılabilir."¹¹ Yani evrendeki tüm şeyler ve unsurlar esas olarak birbirlerinin var oluşları ile ilgilidir. Whitehead'e göre bu anlayış tarzı daha önce ne Tanrı kavramına ne de Grek geleneğindeki ideler kavramına uygulanmıştır.

Sonuç olarak, Whitehead'in felsefesine göre oluşum sırasında her bir varlık birimi, dünyanın çeşitliliğini bütünlük ve bu çeşitliliğe ek bir takım ilişkiler kazandırır. Her yeni varlık biriminin ortaya çıkmasıyla çokluk birliğe

⁶ Whitehead, *Process and Reality an Essay in Cosmology*, Harper TorchBooks, The Academy Library, Newyork 1960s. 19.

⁷ Whitehead, *Adventures of Ideas*, s. 215

⁸ Whitehead, *Process and Reality*, s. 5

⁹ Lowe, Victor, "The Aproach to Metaphysics", *The Relevans of Whitehead*, Ed. Ivor Leclerc, Thoemmes Press, Bristol 1993, s. 201.

¹⁰ Reeves, Gene, "God as Alpha and Omega: Dipolar process Theism", *God and Temporality*, Ed. Bowman L. Clarke & Eugene T. Long, Paragon Hause Publishers, 1. baskı, New York 1984, s. 155.

¹¹ Whitehead, *Science and Philosophy*, Philosophical Library Inc., New York 1974, s. 91.

dönüşür ve çokluğa bir eklenir. Böylece evrendeki hiçbir şey evrenden soyutlanamaz fikri, süreç felsefesi ile tutarlılık arz etmektedir. Bunu ortaya koymak da Whitehead'e göre spekülâtif felsefenin görevidir.

Süreklilik ve Değişme

Whitehead'in metafiziğinde süreklilik (permanence) ve değişme (fluency) kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Whitehead'in metafiziğinde en temel iki kavram olan değişme ve sürekliliğin birer felsefi problem olarak ortaya çıkması antik Yunan felsefesinin ilk dönemlerine kadar götürülmektedir.

Değişme ve sürekliliği esas olarak felsefe tarihinde birbirinden farklı bu iki görüşü bir bütün halinde sistemleştiren Whitehead'dir. Süreklilik ile değişme arasında bir birlik vardır. Tabiatı oluşturan unsurları hiç değişmeden kalan sürekli ferdi varlıklar olarak tanımladığımız sürece, tabiatın sürekli yenileyici değişimini asla anlayamayız. Aynı şekilde sürekliliği bir yanımdan ibaret görmek varlığı oluş adına reddetmek, varlık yerine değişimi koymak felsefeyi tuzağa düşürebilir. Bu nedenle felsefenin görevi "sürekliliği ve değişimi uzlaştırmak, şeyleri süreçler olarak kavramak, varlığı oluşun şekillendirdiğini ve şeylerin ortaya çıktıktan sonra yok oluşunu göstermektedir."¹² Kısaca "her şey oluş halindedir"¹³ ifadesini açıklamaktadır.

Whitehead değişim ve süreklilik arasında bir uzlaşmanın nasıl başarılabilirceğini şu ifadelerle izah eder:

"Benimle kal

*Çabuk çökmektedir akşam"*¹⁴

"Benimle kal" cümlesinde geçen kalmak (abide) , ben (me) ve varlık (being) sürekliliği dile getirmektedir. "Çabuk çökmektedir akşam" cümlesinde ise bu sürekli unsurları, kaçınılmaz bir akıp gitmenin ortasına yerleştirir. Bu cümlede uzun uzadıya formüle edilen metafiziğin bütün problemleri yatmaktadır.

Birinciye esas alanlar cevherin metafiziğini, ikinciye esas alanlar ise değişme ve akışın metafiziğini geliştirmişlerdir. Oysaki Whitehead'e göre bu iki cümleyi ayrı ayrı değil, tek bir bütün olarak ele almak gerekir. Çünkü ona göre her şey süreklilik ve akıp gitme etrafında oluşmaktadır.

¹² Demirci, Senai, *Kaostan Düzene*, İz yay., İstanbul 1996, s. 131-2.

¹³ Whitehead, *Process and Reality*, s.317.

¹⁴ Whitehead, *Process and Reality*, s. 318.

O halde denilebilir ki kaçınılması mümkün olmayan bu akışta değişmeyen veya sürekli aynı kalan bir şey, süreklilikte ise değişmeye doğru bir gidiş vardır. Şayet Whitehead'e göre bunlar birbirinden ayrı olarak ele alınacak olursa gerçekliğin analizini tam olarak yapmak mümkün olmayacaktır. Böylece Whitehead gerçekliğin merkezine klasik anlayıştaki gibi "varlık"ı değil, "oluş"u koyar. dolayısıyla alemdeki gerçeklik, zıtlıklardan meydana gelmiş bir birlik olarak anlaşılmalıdır.

Sonuç

Whitehead, özgün fikirleri ile modern felsefede önemli bir yere sahip sistematik bir filozoftur. Döneminde ortaya çıkan bilimdeki hızlı gelişmeler felsefesinde büyük bir etkiye sahiptir. Whitehead, bilimdeki bu gelişmelere paralel olarak bir metafizik anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayışı süreç felsefesi veya süreç teizmi olarak isimlendirilmektedir.

Whitehead'in metafizik anlayışında hareket noktası alemdir. Alem var olan tek gerçekliktir ve alemden ayrı hiçbir gerçeklik yoktur. Böylece o, metafizik kurgusunu tamamen alemdaki gerçekliklere göre düzenler. Dolayısıyla tecrübe, onun felsefesinde büyük bir öneme sahiptir. Sürekli olarak gelişme ve değişme içerisinde olan bu alemda, tecrübe statik değildir. Çünkü tecrübe, geçmişteki olaylardan etkilenmekte, şu anda yeni bir karakter kazanmakta ve gelecekteki olayları etkilemektedir. Dolayısıyla, alemda var olan hiçbir şey dışlanamaz.

Whitehead'in metafiziğinde her şey birbiri ile karşılıklı ilişkiye sahiptir. Aynı şekilde Tanrı da bu ilişkilere dahildir. Bu ilişkinin bir sonucu olarak Whitehead, alemden ayrı bağımsız bir varlık fikrine karşı çıkmaktadır. Alemdaki her şey, var olmak bakımından birbirine ihtiyaç duyar.

Whitehead'in metafiziğinde iki kavram ön plana çıkmaktadır; Süreklilik ve Değişme. Onun düşüncesinde süreklilik ve değişme, aynı gerçekliğin iki ayrı yönünü ifade etmektedir. Alemda, sürekli aynı kalan ve durmadan değişen iki yön vardır. İşte bu noktada alem, süreklilik ve değişmenin uzlaşmasına ihtiyaç duyar. Çünkü alem, zıtlıklarla doludur. Bunun sonucu olarak da alemdaki her şey, değişen ve değişmeyen olmak üzere ikili bir yöne sahiptir.

Ona göre geçmişteki metafizik anlayışlar, bu iki yönü birlikte ele almadıkları için hataya düşmüşler ve gerçekliği tek yönlü olarak açıklamışlardır. O halde yapılması gereken her iki yönü de birlikte ele alan bir metafizik ortaya koymaktır. Buradan hareketle denilebilir ki Whitehead'in

geliştirmeye çalıştığı metafizik sistem bu şekilde ikili bir yapıyı içinde barındıran ve her iki yönü de dışlamayan aksine kuşatan bir gerçeklik analizini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet. S., "Süreç Felsefesi Işığında Tanrı-Alem İlişkisi", A.Ü.İ.F.D., c.27, Ankara 1985.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Demirci, Senai, *Kaostan Düzene*, İz yay., İstanbul 1996.
- Lowe, Victor, "The Approach to Metaphysics", *The Relevans of Whitehead*, Ed. Ivor Leclerc, Thoemmes Press, Bristol 1993.
- Reeves, Gene, "God as Alpha and Omega: Dipolar process Theism", *God and Temporality*, Ed. Bowman L. Clarke & Eugene T. Long, Paragon Hause Publishers, 1. baskı, New York 1984.
- Whitehead, A. North, *Aşkın'a Ölümsüzlük*, çev. A. Baki Güçlü, Ark Yay., 1. Baskı, Ankara 1994.
-, *Adventures of Ideas*, The Macmillian Company, New York, 1956.
-, *Religion in The Making*, , New American Library, New York, 1974.
-, *Process and Reality an Essay in Cosmology*, Harper TorcBooks, The Academy Library, Newyork 1960.
-, *Science and Philosophy*, Philosophical Library Inc., New York 1974.